

*Душан Достанић**

*Институт за политичке
студије, Београд*

**ИЗМЕЂУ РАЈХА
И РЕПУБЛИКЕ.
ИСТОРИЈА
НЕМАЧКЕ
ПОСЛЕРАТНЕ
ДЕСНИЦЕ²²**



Karlheinz Weissmann. 2024.
Zwischen Reich und Republik.
Geschichte der deutschen
Nachkriegsrechten. Berlin: Junge
Freiheit Verlag, 325 стр.

Још крајем осамдесетих година је Петер Глоц приметио да већина оних који се баве политичком десницом не жели да је истражује, већ да је презире. Другим речима, бављење десницом и конзервативизмом ретко кад је објективне, већ по правилу полемичке природе. То важи и данас, па се десница и у академским радовима посматра као страшило или нека врста замене за ђавола у секуларизованом свету. У најбољем случају, радови о десници нису мотивисани жељом за сазнањем, већ потребом да се десници супротставља, док је у горим случајевима реч о обичној пропаганди испод порозне академске фасаде. Стога не чуди да је литература на ову тему не само једнострана и мањкава, него и препуна материјалних грешака, односно искривљавања која треба да послуже политичкој осуди деснице. Педагошки приступ, који негују противници деснице, тежи томе да се читаоцима држе лекције

* Имејл адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1602-8684.

** Овај приказ настао је у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и исправном опредељењу како би се они што даље држали од конзервативаца. При томе не би требало сметнути са ума ни околност да је на Западу, а посебно у Немачкој, борба против деснице финансијски исплатива. Можда ту треба тражи разлог зашто радови који претендују да се баве десницом могу напунити читаве библиотеке. Међутим, када су истраживања деснице у питању квантитет и квалитет не стоје у сразмери. Будући да се последњих година све више говори о расту деснице, литература на ову тему постала је готово непрегледна.

У том контексту се може поставити питање да ли је још једна књига о немачкој десници заиста неопходна? Међутим, књига *Између рајха и републике, историја немачке послератне деснице* историчара Карлхајнц Вајсмана представља право освежење. Наиме, иако је Вајсман и сам конзервативац он је предмету приступио објективно, без вредносних судова и са дистанцом која је неопходна за једно истински научно дело. Наиме, реч је свакако о једном од најбољих познавалаца и највреднијих истраживача немачке деснице који је до сада већ објавио једну вредну књигу посвећену послератној конзервативној интелигенцији у Немачкој (*Kurze*

Geschichte der konservativen Intelligenz nach 1945), као и један број чланака о различитим десним групама формираним након Другог светског рата. Ипак, иако постоје извесна преклапања са наведеном књигом, по среди није иста ствар. Наиме, само по себи се разуме да се историја деснице не може свести на преглед интелектуалних струја и активности њихових истакнутих представника. У том смислу, нова Вајсманова књига је потпунија јер даје приказ настанка, развоја, програмских основа и најважнијих личности десних странка, као и активистичких односно омладинских група и интелектуалних кругова. Реч је пре свега о хронолошкој студији оријентисаној на развој после Другог светског рата, са тек повременим освртима на претходно време, тамо где је то било неопходно. У осам случајева хронолошки приступ је прекидан екскурсима, који су били неопходни како би се појединачне теме додатно осветлиле. Вајсман је у књигу уврстио различите групе од омладинских и студентских савеза, монархистичких иницијатива, до десних часописа и странка. Није изостављен ни кратак поглед на Аустрију, односно историја Слободарске странке Аустрије (ФПО), активности „левичара са

деснице”, као ни преглед конзервативне екологије, а присутан је и део о развоју нео-национал-социјализма. Може се рећи да Вајсманова књига обрађује широко поље деснице које обухвата простор од настанка Хришћанско-демократске уније (ЦДУ) па до појавних облика деснице која је тежила надовезивању на традицију Трећег рајха. Књига се завршава ером Ангеле Меркел и формирањем Алтернативе за Немачку (АфД). Ипак, критичари су приметили да је простор који је посвећен овој странци релативно мали. То се да разумети јер Вајсман као историчар тешко може писати о садашњем феномену, иако је без сумње реч о најуспешнијем организационом изразу немачке деснице и о феномену о коме се данас много пише. Са друге стране, аутор је можда превелики акценат ставио на развој ЦДУ. Иако је неспорно да се историја немачке деснице не може писати, а ни разумети без прегледа развојног ЦДУ – што се односи и на формирање прво Републиканаца, а затим и АфД-а – исто тако је оправдано поставити питање и колико се већ од почетка седамдесетих година XX века ова странка може сматрати конзервативном? О томе су, уосталом, у оно време писали неки од најважнијих представника ондашњег немач-

ког конзервативизма Герд-Клаус Калтенбрунер и Армин Молер.

Поред тога, књизи се може упутити замерка да су неке важне ствари изостављене. Наиме, Вајсман је потпуно игнорисао појаву и рад Института за државну политику (ИфС) и часопис *Sezession*. Ово чуди с обзиром да је аутор био један од оснивача ИфС-а. Иако се Вајсман временом разишао са својим некадашњим сарадницима не може се спорити да је реч о интелектуалној групи и часопису који су од 2000. (часопис од 2003.) године значајно утицали на обликовање (нове) деснице у Немачкој. Истини за вољу, Вајсман се није бавио ни другим значајним часописима као што је чувени конзервативни *Criticón*, *Staatsbriefe* или недељник *Junge Freiheit*, па се не може рећи да је *Sezession* изостављен из личних разлога. Наиме, у књизи је од часописа детаљније обрађен само *Nation Europa*, због његове специфичне идеолошке оријентације. Свакако, преглед најзначајније десне периодике представљао би задатак који превазилази оквире ове књиге. Па ипак, ИфС је представљао много више од тек издавачког пројекта, а академије које је организовао два пута годишње имале су једним делом утицаја и на образовање политичког кадра унутар АфД-а.

Такође, за жаљење је што у књизи нема ни речи о Пегиди, нити о Покрету идентитараца (ИБ). Без разматрања положаја који су ове две иницијативе имале у немачкој јавности, тешко се може разумети успон АфД-а, али и персоналне промене на врху те странке.

За историју немачке послератне деснице можда би било важно и да је аутор више простора посветио послератној политици преваспитавања Немаца познатој под именом *reeducation*, као и њеним директним политичким последицама.

Књига је богато илустрована и садржи велики број одговарајућих фотографија важних личности, страначких амблема, карикатура и скица. Као што је познато, Вајсман је аутор који се деценијама бави десном политичком симболиком, што је и тема његовог доктората (*Die Entwicklung der politischen Symbolik der deutschen Rechten*), а поседује и велику колекцију плаката, значака, часописа и сличног материјала. Део те збирке може се видети на страницама ове књиге, што читаоцу омогућује увид у повест симболичког представљања деснице у Немачкој. Неспорно, овом књигом затворена је велика празнина у писању повести деснице, њеним политичким странкама, непар-

тијским организацијама, вођим личностима и програмским усмерењима.

Аутор већ на почетку указује на извесне методолошке тешкоће када је писање о послератној десници у питању. Наиме, у контексту Хладног рата поставља се питање колико су десне организације биле инструментализоване од стране комунистичког блока. Наиме, постоје основане сумње да су источно-немачке службе финансијски подржавале неке десне листове у њиховом отпору вестернизацији, као и да су инсценирале антисемитске кампање попут исписивања антисемитских графита у Келну 1959. године. Реч је о инциденту који је инспирисао широку кампању против деснице. Паралелно са тим, источне службе су се преко својих испостава бавиле денунцијацијама и саботажом конзервативних иницијатива. Наравно, поред источних и западне обавештајне службе су покушавале да немачку десницу искористе за своје циљеве. Тако се, на пример, верује да је ЦИА финансијски стајала иза повезивања либералних и конзервативних интелектуалаца у оквиру *Congress for Cultural Freedom*, као и иза извесних грађанских публикација попут значајног часописа *Der Monat*. Све ово, наравно, не значи да је

немачка послератна десница у потпуности била играчка у рукама страних (и домаћих) служби, нити да се због непрегледности материје од истраживања морају дићи руке. Иако су у неким случајевима активности служби несумњиве, остаје довољно материјала да се представе главне тенденције и кретања на немачкој десници, иако поједини детаљи не могу бити расветљени. Питање улоге коју Службе за заштиту устава и њихови агенти играју на немачкој десници и до данас је остало спорно.

Вајсманова књига не само да нуди преглед деснице, већ је значајна и стога што се обрачунава са једним распрострањеним левичарским митом – у најлошијем смислу те речи – да је десница поражена Другим светским ратом и да је националсоцијалистички режим непорециво доказао токсични карактер деснице. Међутим, ближи поглед на ствари доказује да не само да се непосредно после рата десница није сматрала токсичном, него и да су у прво време постојања СР Немачке странке које су позиционирале десно од центра давале тон у политици земље. Једноставно речено, на првим изборима тријумфовала је десница. Наравно, у питању је била грађанска десница, односно странке грађанског блока

(ЦДУ/ЦСУ, Немачка партија, ФДП, те нешто касније основана странка прогнанника БХЕ). Поред грађанског блока, у оно време постојала је и слаба, међусобно подељена и завађена „национална опозиција”. Иако су ове снаге имале после рата невоља са окупационим властима оне су политички биле организоване у оквиру Немачке десне странке, односно Немачке конзервативне партије – Немачке десне странке (*DKP-DRP*). Оно што је карактеристично за националну опозицију су стални унутрашњи сукоби: идеолошки и персонални. Упркос и данас популарним причама о утицају старих и нових националсоцијалиста у времену после рата, у књизи је убедљиво показано да су такве струје од почетка биле маргинализоване и остале изоловане. Забраном Социјалистичке странке Рајха 1952. године ове снаге су остале без своје политичке организације. Каснији покушаји политичке артикулације носталгичара нису могли рачунати на подршку код становништва која би била вредна помена, па се такве организације никада нису могле похвалити већим бројем чланова. Другим речима, Вајсман показује да је немачка десница непосредно после рата идеолошки посматрано била прилично хетерогена и да је обухватала разне струје

од католичких антимодерниста, преко хришћанских социјалиста, до националних либерала, конзервативаца, монархиста и националиста. Ипак, главнина немачке деснице начинила је јасан отклон од идеолошког наслеђа националсоцијализма, док су поједини изузеци остали управо изузеци, далеко од могућности утицаја на политички живот.

У сваком случају, Вајсман указује да је већ после рата десница самоуверено наступала под својим именом и са јасном дистанцом према Хитлеровом режиму. Она се није сматрала ни превазиђеном, ни пораженом. Укратко, непосредно након капитулације владало је уверење да пораз Трећег рајха није представљао пораз деснице, већ колективизма, који се не може ограничити на десницу, будући да је са истока стизала претња црвеног колективизма.

У вези с тим, аутор указује и да су странке грађанског блока биле другачије, односно деснице је него што је то данас случај. То важи не само за ЦДУ, него и за либералну Странку слободних демократа (ФДП) која после рата није престављала лево-либералну партију, већ да је од свог оснивања била подељена на два међусобно супротстављена крила (лево и десно), међу којима се ипак, патриотизам никада није

доводио у питање. На симболичком нивоу странка је користила обе заставе и црно-црвено-златну и црно-бело-црвену. Штавише, после првих избора ФДП је парламенту заузимала места десно од ЦДУ што је указивало на њихово идеолошко опредељење. Обе странке данас пате од амнезије и упорно игноришу своје десне корене.

Уверење да пораз у Другом светском рату није нужно представљао и пораз деснице већ пораз колективизма утицао је и на држање немачке деснице према Савезницима. Ипак, критика према окупаторским властима стизала је не само са деснице, већ и са стране патриотске левице, која је и сама у годинама после рата била националнија него што је то данас случај. Тако је, на пример, социјалдемократ Курт Шумахер потпуно одбацивао тезу о немачкој колективној кривици за рат. Из редова деснице, рачунајући и грађанску десницу попут Немачке странке, ДП, (Хајнрих Хелвеге) стизале су снажне оптужбе против сила победница, за које се тврдило да са своје стране носе одговорност за масовне злочине и протеривања, те да стога немају морално право да суде Немцима. Током педесетих година и у либералним круговима било је распрострањено

уверење да је нација одлучујућа величина за немачко саморазумевање и немачку повест. Отуда су следили захтеви за немачким уједињењем, с тим што је уједињење требало да обухвата не само све 4 окупационе зоне, него и територије које су 1937. године припадале Немачкој, као и заступање права избеглица на повратак. Сlike у књизи приказују један изборни плакат ЦДУ у коме се тражи уједињење читаве отаџбине, као и сличан материјал. Међутим, мора се рећи да се ни по овом питању социјалдемократе нису много разликовале од деснице, и једина странка која није постављала питање граница била је Комунистичка партија Немачке, као експонент Москве. У том смислу, немачка грађанска десница не само да није признавала постојање ДДР-а, него је и на западнонемачку државу гледала само као на провизоријум који може постојати само до момената поновног уједињења. Еуген Герстенмајер (ЦДУ) је на том ставу инсистирао и почетком шездесетих година, иако је већ у то време у својој странци био релативно усамљен. У сваком случају, велики део немачке деснице није одобравао политику везивања за Запад, и поред немачког голизма, постојао је и национално-неутралистички табор. Наиме, упркос јасном

антикомунистичком ставу, националисти су схватили да би евентуални сукоб између источног и западног блока за Немце представљао још један рат на немачкој земљи у коме би они гинули за стране интересе. Они који нешто боље познају историју знају да је британски премијер Вилијем Пит Старији после окончања седмогодишњег рата изјавио је да је Америка освојена у Немачкој.

У суштини, Вајсманова књига показује да је Аденауерова ера била конзервативна, али и да је тај конзервативизам био жртва сопственог успеха. Из нове констелације, успостављене шездесетих година ЦДУ је изашла као победник који је прогутао остале десне партије грађанског блока са изузетком ФДП-а. Ипак, ФДП је у међувремену променио курс, померио се улево и потиснуо национално-либералну струју. У том смислу, књига се може читати и као историја лаганог померања политичког спектра улево, односно социјалдемократизације ЦДУ, преко Хелмута Кола све до Ангеле Меркел. Само по себи се разуме да је тиме остављен слободан простор на десници. Покушаји политичког артикулисања деснице и одговора на новонасталу ситуацију, како унутар ЦДУ тако и ван, били

су различити. Један од привих таквих одговора представљао је настанак Национал-демократске партије Немачке (НПД), али је странка брзо нестала услед политичке мобилизације против деснице, али и тешких унутар-партијских обрачуна. Са своје стране Хелмут Кол је ЦДУ позиционирао као странку центра. Покушај Републиканаца, да формирају десну алтернативу такође је пропао и од тада па све до образовања Алтернативе за Немачку немачка десница била је без политичке домовине.

Вајсман показује како је десница у првим деценијама постојања СР Немачке имала велики утицај на политички живот, да би почетком XX столећа била потиснута на маргину. У том смислу се књига може читати и као историја пропадања

деснице. Наиме, већина структура које су обрађене у књизи више не постоји или се за њих више не може рећи да припадају десници. Реч је о евидентном слабљењу и када су у питању захтеви које данашња десница поставља. Оно што се данас сматра опасним застрањивањем удесно је у послератном периоду спадало у ствари које се саме по себи разумеју без обзира на идеолошко опредељење. То је такође околност која се мора узимати у обзир када се данас прича о успону деснице.

За оне истраживаче којима је стало до уравнотежене повести немачке деснице Вајсманова књига ће представљати драгоцен извор, док ће је они који према Глоцовим речима желе да презиру десницу једноставно игнорисати.

* Овај рад је примљен 18. јула 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.